

Mats Kumlien

”Om allas ledighet och allas behof, på en och samma gång inträffade”

1 Arbetsrättshistoria

Göran Ingers lärobok ”Svensk rättshistoria” är ett standardverk. Kontinuitet och förändring under närmare 1000 år skildras i fem epoker, vilka i sin tur är uppdelade på en rad olika rättsområden. Boken slutar med en översikt över rättshistoriska milstolpar. För tiden efter 1809 redovisas flera nya juridiska discipliner, bland annat arbetsrätt. I det sönderlästa exemplar som jag har framför mig förläggs arbetsrättens början vid 1833 års legostadga, medan en slutpunkt sätts vid 1970-talets lagar om anställningsskydd, medbestämmande och fem veckors semester.¹

Från de linjerna startar mitt bidrag till skriften tillägnad Görans minne. Arbetsrättens gränser är rättshistoriskt intressanta samtidigt som arbetslivets reglering har hög politisk relevans. Inte minst lagen om anställningsskydd (LAS) har varit kontroversiell allt ifrån sin tillkomst 1974. Med hänvisning till att fler ska få arbete har ofta krävts undantag från LAS huvudregler om anställning ”tills vidare”. I stället vill man skapa större utrymme för säsongsanställningar eller andra korttidsavtal mellan arbetsgivare och arbetstagare. Arbetslivets villkor anses ha ett samhällsintresse som är vidare än de enskilda parternas. Andra kritiker menar att arbetsrätten försämrats om det politiska systemet lägger sig i intressekampen om spelreglerna.²

¹ Inger, G, Svensk rättshistoria, 2:a, Lund 1982, s. 319, 322.

² Nycander, S, ”Till kollektivavtalens försvar” i Frisinnad tidskrift 2007:2, s. 44–47.

Den följande betraktelsen avser att belysa hur vår tids diskussion om anställningstrygghet, arbetstid och arbetsmiljö har motsvarigheter i tidigare perioder av svensk rättshistoria. Inte minst finns många beröringspunkter med den debatt som fördes om de arbetsrättsliga bestämmelserna i 1826 års civillagsförslag.

2 Den gamla goda tiden

2.1 Ett besynnerligt avtal

I sin doktorsavhandling 1878 gjorde Alfred Ossian Winroth följande konstaterande: ”Det egendomliga och varaktiga förhållande, hvari kontrahenterna genom ett tjenstehjonsaftal träda, och de mångfaldiga intressen, som deraf beröras, hafva haft till följd, att det företer beståndsdelar af så olika natur, att man återfinner detsamma inom nästan alle de olika vetenskapsgrenar, som afhandla en menniskas rätt och pligt i samhället, inom stats-, kriminal-, process- och politi-, ej mindre än i privaträtten.”³

Den rättsliga figur, ”tjänstehjonsförhållandet”, som väckte Winroths förundran, och som formellt avskaffades 1926, hade gamla anor i svensk rätt.

En laghistorisk rot löpte från ”den allmänna rätten”, alltså landskaps-, lands- och stadslagar, liksom 1734 års Handelsbalk, vilka alla innehöll bestämmelser av, vad Winroth skulle ha kallat, privaträttslig karaktär. Ett annat ursprung fanns i kungliga förordningar och stadgor som gav uttryck för politirättsliga intressen genom föreskrifter, inte bara om formerna för hur arbetsavtal skulle ingås, utan också om tvingande avtalsvillkor rörande lönens storlek, tidslängd för avtalet och uppsägningstid.⁴

Dessutom, så långt tillbaka som man i skriftliga källor kan följa tjänstehjonsinstitutet återfinns det i förening med ett tjänstetvång. Varje person utan viss egendom eller inkomst var skyldig att ingå arbetsavtal med en godkänd husbonde, ett avtal som förutsatte en vidsträckt och obestämd arbetsskyldighet. Den som inte kunde uppvisa godkänd anställning riskerade att placeras i statliga institutioner, gruvor, tukthus etc.

Winroth uppmärksammade att dessa tidiga arbetsrättsliga regleringar mer eller mindre öppet upprätthöll en tvärförbindelse mellan allmän lag

³ Winroth, A O, Om tjenstehjonsförhållandet enligt svensk rätt, Uppsala 1878, s. 35.

⁴ Legostadgor utfärdades 1664, 1686, 1723, 1739, 1805 och 1833. Den sista upphävdes 1926.

och politirättsliga förordningar. Den första legostadgan 1664, exempelvis, ombildade lagbud från kungliga förordningar samtidigt som den ur den allmänna lagen tog upp olika privaträttsliga delar. Till historien hör dessutom att de kungliga förordningarna i regel tillkom på ständernas anhållan, och att rättsområdet alltså var föremål för riksdagens intresse.

Husbondens allomfattande myndighet förutsatte att tjänstefolket behandlades som medlemmar av familjen. Legostadgorna föreskrev att hjonet måste förvara sina kläder och "kista" hos husbonden och inte fick lämna huset utan tillstånd. Om det avvek under avtalstiden skulle polis eller länsman bistå med att fånga in rymlingen. Husbonden fick ge ett uppstudsigt hjon "måttlig husaga". En husbonde som då skadade sitt hjon kunde bedömas enligt en mildare straffskala samtidigt som hjonets våld mot husbonden var en högst försvårande omständighet för hjonet.

Hjonets subordinationssplikt motsvarades av husbondens skyldighet att svara för sin tids "vård, skola och omsorg", d.v.s. att tillhandahålla mat, husrum, skydd, yrkesutbildning och nyttig uppfostran inklusive grunderna i den rena lutherska läran. Gamla arbetare som troget tjänat sin husbonde sedan 30-årsåldern skulle få bo kvar, dock mot skyldigheten att utföra rimliga sysslor.⁵

2.2 Legostämman

Tjänstetvånget speglade en ambition att främja långvariga rättsförhållanden. Lagstiftaren rörde med andra ord inte någon benägenhet att uppmuntra till täta tjänstebyten eller korta avtalsperioder. Tvärtom reglerades konkurrensen mellan husbönder och legostadgorna förbjöd dem att locka hjon från varandra. Bibelns bud om att inte hysa begär till sin nästas tjänare kunde blandas med pragmatiska fattigvårdsaspekter; som nämnts hade husbonden skyldighet att ta hand om åldrande hjon, som hade tjänat länge hos honom.

Dessutom innehöll stadgorna tvingande bestämmelser om en viss bestämd tid då avtalet skulle gälla. Troligen var den ursprungliga stämman på ett halvt år.⁶ Med tiden skedde övergång till helår, men först med

⁵ SFS 1833:43, särskilt §§ 5–10, 16–17, 45–47, 52. Nelson, A, "Aga – ur rättspolitisk synpunkt" i Kungl. Humanistiska-Vetenskaps-Samfundets i Uppsala Årsbok 1988, s. 78–79, 83.

⁶ Winroth, Om tjenstehjonsförhållandet, s. 118–125.

1723 års legostadga var helårsstämman genomförd med undantag för Stockholm, där normaltiden var ett halvt år. Kom parterna överens om kortare avtalstid, skulle avtalet falla utanför legostadgan.

Men legostämman var också en maximitid; längre avtal än vad lagen föreskrev förbjöds med hänvisning till att tjänstehjonet inte skulle riskera att binda sig för livstid eller ett stort antal år, något som kunde anses närma sig trældom. Men trots bestämmelsen om maximitid, kunde parterna när som helst komma överens om ”vidare tjänst”, det vill säga förlängning av avtalet. Då avskars uppsägningsrätten, och om detta skedde i början av stämman blev avtalstiden i praktiken två år. Förutom genom en sådan uttrycklig överenskommelse kunde avtalet förlängas med automatik genom utebliven uppsägning.⁷

2.3 Städjostämman

Men legostämman var inte bara en tidslängd när som helst, utan också en verklig ”termin”. Alla tjänstehjonsförhållanden skulle upplösas på en av staten bestämd, regelbundet återkommande dag, och ett avtal skulle inte binda parterna längre än till dess det datumet inföll. Vidare skulle nya tjänstehjonsavtal för en viss legostämma ingås under en särskilt därtill anvisad tid, ”städjostämman”, vilket alltså innebar en avgränsad termin för att sluta avtal. Under historiens lopp hade emellertid både längden och tidpunkterna varierat.

Landskapslagarna hade sinsemellan olika terminer, vilket gav återklang i 1300-talets rikslagstiftning. Enligt Upplandslagen (1296) skulle legostämmorna vara två, den ena från pingst till Mårtensmäss (11 november), den andra därifrån och till pingst,⁸ en reglering som återkom i Magnus Erikssons landslag från omkring 1350. Dalalagen, däremot, satte gränserna vid påsk respektive ”vinternätterna”, vilket senare i Magnus Erikssons stadslag preciserades till ”Mickelsmäss” som inföll sista veckan i september.⁹

Reglerna för landsbygden föreskrev alltså slutdagar som låg en och en

⁷ Winroth, Om tjenstehjonsförhållandet, s. 123–124.

⁸ Upplandslagen, BB 11:2 i Holmbäck, Å & Wessén, E, Svenska landskapslagar 1, 2:a, Stockholm 1979, s. 167, 190. Se även Södermannalagen, BB 26:2 och Västmannalagen, BB 11:2.

⁹ Dalalagen, BB 51 i Holmbäck-Wessén Svenska landskapslagar 2, Stockholm 1979, s. 64, 77. Holmbäck-Wessén, Magnus Erikssons stadslag, Lund 1966, s. 95 (BB 21:3), 108–109. Även Äldre Västgötalagen, Förn.B 11.

halv månad senare än för städerna, vilket sannolikt berodde på att man såg skillnader i arbetslivets villkor. I praktiken kan dock Mickelsmäss ha tillämpats som slutdag även på landet. Det kan för övrigt tyckas besynnerligt att vårens fardagar var rörliga inom en månads intervall genom att knytas till påsk respektive pingst. Kanske är förklaringen att de kyrkliga högtiderna medförde att arbetet ändå stannade upp? 1734 års lag precisade städjostämman till tiden mellan Larsmäss (10 augusti) och Mickelsmäss, alltså knappt två månader. Övrig tid skulle råda arbetsro och en husbonde inte tillåtas försöka locka någon annans hjon.¹⁰

2.4 Friveckan

1734 års lag utgick från bara en legostämma och en städjostämma, med brytpunkten vid Mickelsmäss, 24 september.¹¹ Den helgen markerade en traditionell gräns mellan sommar och höst, och den inföll vid slutet av årets skördearbete, en tid för fest och marknader.

Mickelsmäss hade också en annan arbetsrättslig aspekt. Då inleddes friveckan. När ett hjon vid slutet av en legostämma lämnade sin tjänst för att ta en ny plats, var han eller hon inte skyldig att omedelbart inställa sig hos sin nye husbonde utan kunde vänta till den 1 oktober. Redan Magnus Erikssons landslag stadgade ”sju dygn må hjonen vara lediga mellan legostämmorna och ej längre; sedan skola de taga emot lega”.¹² Dessa ”slinkdagar” hade ursprungligen varit den äldsta städjostämman, då hjonet kunde se sig om efter en ny tjänst. Men då perioden för avtalslut successivt flyttades in i slutet av den föregående legostämman, är det inte osannolikt att friveckan med tiden kom att fungera som ”en sorts semester i höstrusket”.¹³

¹⁰ 1734 års lag, HB XIV kap. 1 §. I Stockholm praktiserades dock två halvårsstämmor.

¹¹ 1734 års lag, HB XIV kap. 1–2 §§. Holmbäck-Wessén, Magnus Erikssons stadslag, s. 108–109. Här bortses från att den gregorianska kalendern (”nya stilen”) infördes i Sverige 1753 genom att man lät 1 mars följa omedelbart på 17 februari.

¹² Holmbäck-Wessén, Magnus Erikssons landslag, Lund 1962, s. 106–107 (BB 14:2). Se även Upplandslagen BB 11:3.

¹³ Sigeman, T, ”Från legostadgan till medbestämmandelagen – om huvudlinjerna i arbetsrättens utveckling”, SvJT 1984, s. 879. För städer gällde ofta bara tre eller fyra fridagar. Se ”Till det fjerde” i legostadgor, 1664, 1686 och 1723. 1734 års lag, HB XIV kap. 4 §. Legostadgan 1739, Art. 6 § 1. 1833 års legostadga, § 45.

2.5 Skälen bakom tjänstehjonsrätten

Legohjonsstadgorna och handelsbalken i 1734 års lag avsåg jordbrukets och hushållens oskolade arbetare, som utgjorde den övervägande delen av landets arbetskraft ända in på 1900-talet. Därutöver fanns, i både verkligheten och lagstiftning, andra grupper av arbetare, som grovt sett kan sorteras i två kategorier. Den ena var dagakarlar eller daglönare. De hade alltid betraktats som undantag och en riskgrupp. Den andra gruppen var skråväsendets skolade hantverkare, som tillerkändes större oberoende än tjänstehjon. Lagstiftningen föreskrev i regel ingen minimitid för avtal mellan gesäller och mästare, och förhållandet kunde vara flera år, likaväl som bara någon vecka.

För att återgå till tjänstehjonsrätten och lösdriverilagarna: vilka rättspolitiska tankar låg bakom reglerna om tjänstetvång, legostämman, städjostämman och flytt dagar? Svensk rättshistoria har här talat om tre grunder. (1) Sedan åtminstone Gustav Vasas tid inskräptes varje individs plikt till självförsörjning och betydelsen av att *begränsa kostnaderna för fattigvård*. (2) Under tider av brist på arbetskraft, vilka var vanliga fram till 1800-talets proletarisering, framhölls vikten av att så många som möjligt gav sitt *bidrag till landets produktion*. (3) Från början av 1800-talet dominerade *säkerhet* och behov att kontrollera underklassen som huvudmotiv för tjänstetvånget. De tre intressena kunde överlappa varandra. En konsekvent genomförd arbetslinje skulle avlasta samhället från fattigunderstöd, skydda arbetarna mot äventyrliga lockelser och bidra till ökad produktion.

Det var alltså ett syfte bakom legostadgornas stämmor, terminer och flytt dagar att bönderna skulle garanteras arbetskraft under den intensivaste skördetiden. När den perioden slutade i olika delar av landet var emellertid en omstridd fråga. 1819 flyttade lagstiftaren fram slutdatumet en månad, från Mickelsmäss till 24 oktober, vilket innebar att "flytt-dagen" inföll den 1 november.¹⁴ Framflyttningen har motiverats med att till Sverige infördes nya rotfrukter, som krävde senare skörd än slutet av september.

Snart skulle det svenska samhället ställas inför större utmaningar än skörden av potatis och kålrötter.

¹⁴ Kongl. Maj:ts nådiga kungörelse angående flyttningstiden för tjenstehjon, 22 april 1819.

3 Det långa 1800-talet

3.1 En svensk *Code civil*?

I likhet med många andra europeiska länder genomgick Sverige omfattande strukturella förändringar under 1800-talet. Familjen som grundläggande produktionsenhet bröts upp och ett nytt proletariat av lönearbetare uppkom. Lagförarbeten, jurister och debattörer visade påtaglig ambivalens när det gällde hur staten skulle hantera ”den sociala frågan” och det faktum att allt fler hamnade utanför det traditionella hushållets omsorg. Samtidigt fördjupades en ideologisk kamp mellan å ena sidan individualisering och liberalism, å andra sidan romantik och konservatism. Parallellt med allt detta professionaliserades svensk juridik genom att akademisk utbildning fick större betydelse för domarrollen och genom att rättsvetenskapen allt starkare segmenterades i strikt avgränsade rättsområden.¹⁵

De strukturella och ideologiska förskjutningarna var allmänna fenomen i västvärlden. Så var också många reaktionsmönster. I spåren av den franska revolutionen hade ett nytt koncept för lagstiftning kommit på modet (*Les cinq codes*, 1804–1810), vilket gav återklang i Sverige. Omedelbart efter statskuppen 1809 inledde den nya regeringen arbetet med att reformera 1734 års lag. En lagkommitté tillsattes 1811 med uppdrag att utarbeta förslag till allmän civillag, allmän strafflag och processlagar. Kommittén lämnade två förslag till en ny handelsbalk, 1815 respektive 1826.¹⁶ Det senare var en del av det utförliga och berömda förslaget till en svensk civillag som, trots att det följde balkindelningen i 1734 års lag, i sina materiellrättsliga regleringar visade att författarna hade haft den franska *Code civil* från 1804 som förebild.

Bland annat föreslogs flera kontroversiella ändringar inom familjerätten, som jämställdhet mellan äkta makar, lika arvsrätt mellan söner och döttrar liksom att ogifta kvinnor över 25 år skulle tillerkännas myndighet. Kommittén förordade också avskaffandet av skrålagstiftning och partikulära domstolar, införandet av juryssystem samt ackusatorisk processprincip i straffrättsliga mål.

¹⁵ Björne, L, Brytningstiden. Den nordiska rättsvetenskapens historia II, Lund 1998, s. 3–4.

¹⁶ Förslag till Handelsbalk 1815, Stockholm 1815 och Förslag till Allmän Civillag 1826, Förslag till Handelsbalk, Stockholm 1826.

Förslaget till civillag sändes på remiss till Högsta domstolen, hovrätterna och de juridiska fakulteterna. Det tillbakavisades av justitieråd och professorer, många gånger under klar påverkan från den historiska skolan. Den svenska debatten om 1826 års civillagsförslag hade därför flera likheter med kampen mellan Thibaut och Savigny i Tyskland under 1810-talet. Förslagets kritiker menade att en utförlig och enhetlig kodifikation skulle reducera domaren till att vara "*la bouche qui prononce les paroles de la loi*". Deras motstånd ska därför inte uppfattas bara som ett utslag av politiska hänsyn eller allmän motvilja mot lagstiftning, utan också som uttryck för lärda juristers strävan att värna sitt revir för rättsbildning. I samma riktning pekar det faktum att många av förslagen från 1826 inom bara några decennier kom att förverkligas genom partiell lagstiftning.¹⁷

3.2 Arbetsavtal och kodifikationsstrid

Debatten om den sociala frågan omfattade även arbetslivet. Hur skulle staten reglera förhållandet mellan husbönder och tjänstehjon, liksom de nya "fria" arbetsavtal som tilltog i antal? Hur mycket skulle parterna få avgöra själva?

En särskild fråga gällde till vilket rättsområde tjänstehjonsavtalen skulle sorteras, obligationsrätt eller familjerätt? Savigny hade betonat vikten av att skydda etablerade positioner och nått slutsatsen att den tyska motsvarigheten av arbetsavtal (*Dienstbotenrecht*) hörde till familjerätten och därför lydde under samma typ av orubbliga "Urrechten" som äktenskapet.¹⁸ Hans tankar i det här specifika avseendet fick bara begränsat gehör i Sverige.

Visserligen försökte Fredrik Schrevelius 1844 transplantera Savignys idéer till svensk rätt genom att placera tjänstehjonsförhållandet inom familjerätten. Men Schrevelius var inte representativ för en dominerande uppfattning, utan svenska jurister och lagstiftare hävdade i regel att dessa avtal tillhörde obligationsrätten. Samtidigt kunde de instämma i Schreve-

¹⁷ Peterson, C, "Debatten om 1826 års förslag till en allmän civillag – en svensk kodifikationsstrid?" i Kekkonen, J, m.fl. (red.). Norden, rätten, historien – Festskrift till Lars Björne, Helsinki 2004, s. 245–263 och Sandström, M, "Den svenska modellen – en juridisk metodlära i tre platta paket" i Kekkonen, m.fl., 2004, s. 291–309.

¹⁸ Savigny, Fr C von, System des heutigen Römisches Rechts, I, Berlin 1840, s. 346, 356, 366–367.

lius åsikt att avtalen var utrustade med en uppsättning prekontraktuella klausuler om lojalitet, subordination och vårdnadsansvar.¹⁹

Samma ambivalens framskymtar i lagkommitténs förslag om arbetsavtal. I likhet med *Code civil* utgick de från en distinktion mellan avtal som gällde specificerade resultat respektive ospecificerade arbetsavtal. Den första typen, kallad "byggnads- eller annat arbetsbeting", beskrevs som att någon uppdrog "åt annan verkställigheten af ett bestämt arbete, som denne åtager sig för ett wist pris eller arfwode".²⁰

Av helt annan karaktär var "vanlig arbets- eller dagswerkslega". Kommittén framhöll att av "olikheten i människors yttre omständigheter blifwer alltid en nödwändig följd, att någre behöfwa andras tjenst och arbete, och att andre åter skola finna sig föranlätne, att lega sina yttre krafter till andras bruk". Här fanns grunden för de vanliga tjänsteavtal som utmärktes av att den tjänande skulle höra till husfolket hos den som hade rätt till arbetets fullgörande. På så sätt kunde "husbonden" använda tjänstehjonet inte bara till någon bestämd prestation utan till husliga göromål i allmänhet.

Genom tjänstehjonsavtalet uppkom ett "husligt samfund" mellan parterna. Kommittén hävdade att deras ömsesidiga rättigheter visserligen kunde bestämmas av borgerliga lagen genom allmänna regler, men de kunde inte uttalas "med den omständliga noggrannhet, i afseende på särskilda inträffade händelser" som var möjligt för andra avtal. Husbonden kunde därför kräva att den arbetande parten utförde alla sysslor "hwarpå husets wälfärd och lugn bero". Varje försök att därutöver precisera denna rätt, skulle vara lika fruktlöst som äventyrligt, eftersom tjänstehjonet då skulle få anledning att vägra de tjänster som husbonden skäligen fordrat. Den enda begränsning som kommittén förordade var hjonets "förmåga", rätt till "nödig hwila och föda", och skydd mot att "omenskligt behandlas".

Det vore lika betänkligt, skrev kommittén, att genom speciella föreskrifter staka ut gränserna för rättigheter och skyldigheter för alla tänkbara händelser, som att försöka precisera föräldrars makt och myndighet över sina barn. Med tanke på den civila lagens "egentliga föremål" var det dessutom inte kommitténs uppgift att föreslå regler som hörde till andra

¹⁹ Kumlien, M, *Continuity and Contract, Historical perspectives on the employee's duty of obedience in Swedish labour law*, Stockholm 2004, s. 89–123.

²⁰ Förslag till Handelsbalk 1815, s. 108 ff. Förslag till Handelsbalk 1826, s. 197 ff.

rättsområden, till exempel ”Police-makten”, som innehöll regler om tvångsarbete för lösdrivare och medellösa personer.²¹ Så långt följde lagkommittén traditionen för tjänstehjonsrätt.

3.3 Säsongsanställningar och korttidsavtal

I ett annat viktigt avseende avvek man emellertid från ett mönster som var väl etablerat i svensk lagstiftning, och det gällde tiden för avtalet.

Enligt lagtexten i 1815 års förslag skulle legostämman vara ett år. I motiven fanns tillägget ”då den genom särskild överenskommelse emellan husbonde och tjänstehjon ej blivit bestämd”, vilket kan tolkas som en antydning om att regeln, i strid med tidigare lagar, skulle vara dispositiv.²²

Protokollen från kommitténs möten visar dessutom att ledamöterna inte varit eniga i fråga om terminen för uppsägning av avtalet. Redan vid diskussion den 13 april 1815 hänvisade Anders Erik Afzelius till traditionella synsätt. Han motsatte sig att parterna när som helst skulle kunna säga upp ett ettårskontrakt, eftersom det ofta kunde leda till för tidiga uppsägningar och obehagliga förhållanden emellan husbonde och tjänstehjon. Två månaders uppsägningstid före flyttning borde vara tillräckligt för båda att söka sig en motpart. Enligt Afzelius undvek man bäst att sysslolösa personer försökte tubba tjänstefolk från en husbonde till en annan, ”om allas ledighet och allas behof, på en och samma gång inträffade”. Följaktligen borde den nya lagen innehålla en föreskrift om att uppsägning bara kunde ske mellan Olofsmäss (29 juli) och Larsmäss (10 augusti). Afzelius stöddes av kommerserådet Lenngren och justitierådet Blom.

Replik kom från några av kommitténs övriga ledamöter, kommerserådet Zenius, advokatfiskalen Staaff och den kände liberalen, häradshövdingen Johan Gabriel Richert. De kunde inte inse att ett tvång, som under lång tid hindrade husbonde och tjänstehjon från att med gällande kraft säga upp legokontraktet, skulle befordra förtroende mellan parterna. Hjonets rättighet att när som helst säga upp sin tjänst kunde inte minska aktningen för husbonden eller medföra de i övrigt befarade skadliga följ-

²¹ Förslag till Handelsbalk 1815, s. 100, 108. Förslag till Handelsbalk 1826, s. 136–139, 195–196.

²² Förslag till Handelsbalk 1815, 11 kap. 2 §, s. 47, 105.

derna. Linjen biträdades av hovrättsrådet Widman, landshövdingen Edelcreutz, justitierådet Poppius och justitiestatsministern Gyllenborg.²³

Argumentationen fördes vidare i motiven till 1826 års förslag och då var kommittén mer rättfram i lagtexten. Minimitiden på ett år, som länge varit en tvingande regel, skulle gälla bara för avtal som saknade uttryckligt villkor i det avseendet. Husbonde och hjon skulle alltså anförtros att själva bestämma hur länge kontraktet skulle gälla och ha frihet att, med två månaders varsel, säga upp avtalet närhelst de önskade.

Kommittén stannade inte där. Även om parterna tillerkändes frihet att bestämma legotiden, motsatte sig kommittén att legoavtal skulle få avse mer än ett år, eftersom de ”för längre tider kunde betaga tjenstehjonet möjlighet och hog att förbättra sina willkor och draga fördel af inträffade lyckliga händelser, samt någon gång leda derhän, att tjenstehjonet måste för livstid uppgifwa hoppet att bereda sig en mindre beroende ställning”. Kommittén ville därför ge båda parter rätt att, när legoavtal blivit slutet för längre tid än ett år, ändå säga upp avtalet efter ett år.²⁴ Tendensen i kommitténs budskap var klar: tjänstehjonets intresse av integritet och möjlighet till socialt avancemang motiverade avtalsfrihet och korta legoförhållanden.

I remissomgången vädrades emellertid andra synsätt. Hovrätten över Skåne och Blekinge avstyrkte den föreslagna friheten för parterna med motiveringen att den skulle öka antalet lösdrivare och leda till oreda i beskattningen.²⁵

Högsta domstolens majoritet gick längre och framhöll att det skulle verka menligt på flera samhällsförhållanden om lagen tillät legoavtal mellan husbonde och tjänstehjon för hur kort tid som helst. Man fruktade att möjligheten till avtal som bara varade några dagar skulle uppmuntra husbonden att anställa folk bara under sommaren, då arbetsbehovet var som störst. Hjonet, å sin sida, skulle söka tjänst för vintern, men inte för sommaren, förlitande sig på de många tillfällen som då erbjöd sig till att

²³ Förslag till Handelsbalk 1826, Protokoll den 13 april 1815, Bihang 3, s. 58.

²⁴ ”Husbonde äge med tjenstehjon göra aftal om legotiden. Är ej aftal derom gjordt; ware laga legostämman ett år, så å landet, som i stad. Är legoaftal slutet för flera, än ett år; äge ändå hwardera wäld uppsäga aftalet, som i 13 § sägs.” Förslag till Handelsbalk 1826, s. 136–137, Motiver, s. 195–196.

²⁵ Anmärkningar wid förslaget till allmän civillag författade wid den af Kongl. Maj:t i nåder Presidenten uti Kongl. Hofrätten öfwer Skåne och Blekinge anbefallde granskning af berörde förslag, s. 33, 107, 117.

få inkomst genom arbetsbeting emot oskäligen stegrad betalning. Bägge skulle under vissa tider råka i förlägenhet, och av ”den tjenande classen” långt fler bli fattiga eller nödställda. Andra skulle söka olovliga metoder för sin utkomst. När de då fick myndigheterna på sig för att de saknade laga näringsfång, skulle de anta tjänst för bara några dagar, och sedan återgå till det förra levnadssättet, vilket torde leda till oreda i mantals-skrivningen (den tidens folkräkning) och husbondens ansvarighet för tjänstehjonens skatter. HD:s pluralitet tillstyrkte därför att man bibehöll legotiden vid ett år för hela riket utom Stockholm, där avtal kunde ingås även för halvt ett år. Flyttdagarna skulle bestämmas i administrativ författning utanför civillagen.

Dessutom betonade HD att arbetsavtal som var kortare än ett år inte juridiskt kunde behandlas som tjänstehjonsavtal eller medföra de rättigheter och skyldigheter, som enligt lag fanns mellan husbonde och tjänare.

Men även i den här församlingen fanns dissidenter. Nils Wilhelm Stråle förklarade att avtalets varaktighet inte var avgörande. Eftersom lagen varken borde eller kunde förbjuda arbetsavtal för kortare perioder, var i stället den centrala frågan om inte husbondens rättigheter och skyldigheter gällde även de korttidsavtal, för vilka arbetarens åtagande var av ”enahanda beskaffenhet med hvad för tjänstehjon i allmänhet ägde rum”. I samma riktning gick uttalandet från justitierådet Petersson, som menade att dessa korttidsavtal kunde bedömas efter ”allmänna grunder” och inte krävde några särskilda bestämmelser.²⁶

3.4 Flytt dagar och klimatzoner

Oenigheten om legostämmans tidsgränser bäddade för en diskussion om städjostämma och flytt dagar.

I motiven till 1815 års förslag pekade kommittén på flera problem med att ha Mickelsmäss (24 september) som slutdatum. Skörden var ännu inte helt bärgad och husbonden måste i sju dagar vara utan tjänstefolk ”å en tid, då, för återstående bergning och wanliga höstsysslor, plöjning, wårlandens beredning och andra jordarbeten, den annalkande wintren, och en densamma föregående otjenlig och regnig wäderlek, hwarje arbetstimma är för honom högst wiktig”. Dessutom kunde man inte

²⁶ Högste Domstolens Protocoll 1836 vid Granskningen af Förslaget till Allmän Civil-Lag, Stockholm 1836, s. 156–159.

vänta sig någon större omsorg från ett tjänstehjon när det bärgade en gröda, som det inte skulle få njuta av själv. Kommittén övervägde därför midsommartiden som bästa tid för flyttning, och man gjorde det med vändningar som skulle kunna få den mest inbitna stadsbo att gripas av längtan till landet:

”Wid denna tid är boskapens utfordring förbi, wårbruk och sådd fulländade, dikning och rödjning till det mästa werkställda, och följakteligen det angelägnaste och mest maktpåliggande landtmanna-arbetet afslutadt; de göromål som då förefalla, är av mindre wigt och betydighet.

Under detta af naturen sjelf beredda uppehåll i landt-mannens trägna arbete, kan tjenstehjonets flyttning i den blida årstiden, då wäglaget alltid är godt, lättast och utan äfwentyr för dess helsa werkställas. Det nya tjenstehjonet får då sjelf taga del i bergningen af den gröda, hwarmed det skall födas, och de till dess skötsel lemnade kreatur utfodras.

Häri genom minskas farhågan för vårdslöshet vid bärgningen och miss-hushållning med fodret; och då kunna, uti en oavbruten fortgång, skörd, sådd, höstarbete, ängsröjning, tröskning, vinterkörslor samt wårbruket med samma folk förrättas.”²⁷

Men, fortsatte kommittén, inte heller midsommartiden var oproblematisk om man såg till hela riket. I de norra landskapen fanns tjänstefolk långt ute på fåbodarna, och de hade ansvar för boskapens skötsel och för mjölkens beredning till födoämnen som skulle förvaras länge och vara en betydlig del av de produkter som bonden kunde sälja. Kommittén hävdade därför att det inte fanns en tidpunkt som passade alla landsdelar. För övrigt var ämnet av sådan karaktär att det inte hörde hemma i en allmän civillag utan borde överlämnas till den ekonomiska lagstiftningen.

Av källorna framgår dock tydligt att frågan hade en stor politisk betydelse och, som nämnts, 1819 blev den allmänna flyttiden framskjuten en månad, till 24 oktober. Men den nya kungörelsen hade inte varit okontroversiell och i förslaget 1826 återkom lagkommittén till oenigheten och påminde om att frågan hörde till ekonomisk lagstiftning.²⁸ Vid riksdagen 1828–30 flammade striden upp på nytt och elva yrkanden om olika datum lämnades. En talare i bondeståndet anmärkte, att för en bergsman kunde 24 oktober som flytttag – då kolningen var satt till alla delar – innebära att en enda natt vore tillräcklig för att allt skulle förödas genom

²⁷ Förslag till Handelsbalk 1815, s. 102–104.

²⁸ ”Flyttningstid, så och hwad eljest emellan husbonde och tjenstehjon widare iakttagas böer, stadgas särskildt.” Förslag till Handelsbalk 1826, s. 139, Motiver, s. 195.

bristande tillsyn.²⁹ Det berörda utskottet betonade vad som framkom i många andra sammanhang, nämligen att frågan hade ekonomisk karaktär och därför inte kunde ”vara ett ämne, som det kan tillhöra lagstiftaren att handlägga”.³⁰

3.5 Det ”fria” tjänsteavtalet

Skissen ovan av det tidiga 1800-talets arbetsrättsliga diskussion speglar problemen med att skapa en allmängiltig reglering för ett land med många olika klimatzoner. Dessutom kan man skönja antydningar till ökad individualism i både tanke och arbetsliv. I ett kritiskt yttrande över 1815 års förslag framhöll uppsalaprofessorerna Lars Georg Rabenius och Johan Daniel Drissel att det behövdes särskilda regler för anlitande av daglönare och stattorpare.³¹ Uppenbarligen ansåg professorerna att den föreslagna handelsbalkens kapitel om arbetsbeting och tjänstehjonslega inte täckte alla typer av förekommande arbetsavtal.

Under riksdagen 1828–30 föreslog alla fyra stånd att tjänstehjonsförhållandets regler skulle utvidgas till handelns och hantverkets arbetare. När Karl XIV Johan utfärdade 1833 års legohjonsstadga inkluderade han emellertid inte grupperna i stadgans tillämpningsområde.³² Stadgan 1833 kan därför närmast ses som ett försök att vrida klockan tillbaka. Diskussionen om de ”fria” tjänsteavtalen blev en fråga i marginalen. Ännu dominerade föreställningen att det svenska arbetslivet i stort sett skulle fortsätta i samma banor som det gjort sedan medeltiden; lantbruk som byggde på en nära, patriarkalisk och långvarig relation mellan husbonde och tjänstehjon.³³

²⁹ Lars Pehrsson i Västmanland. Bondeståndets protokoll 1828–30, 8 saml., s. 84–88.

³⁰ Lag- samt Allm. Besv. o Oec. Utsk. Bet. N:o 54. 1828–30, Bihang, 7 saml. 2 avd, nr 54, s. 40.

³¹ Lagkommitténs arkiv, ÄK 19, vol. 13, Litt A, s. 15, Riksarkivet. Se även Högste Domstolens Protocoll 1836 vid Granskningen af Förslaget till Allmän Civil-Lag, Stockholm 1836, s. 156–159 och Lagberedningen, Förslag till Handels-Balk och Utsöknings-Balk m.m. Stockholm 1850, Handelsbalken, kap. 11 § 24, Motiv, s. 34, 44.

³² SFS 1833:43.

³³ Trots att lösdriverilagstiftningen formellt avskilts från legostadgan 1833 bestod ett nära samband. Legostadgan hänvisade till skyldigheten att skaffa sig laga försvar ”för att ej ligga samhället till last”. SFS 1833:43, 1 §.

3.6 Arbetarfrågan

Motståndet från lärda jurister, däribland domare och juristprofessorer, bidrog till att Sverige aldrig fick någon civilrättskodifikation av kontinentaleuropeisk modell. Men, som är väl bekant, i en serie partiella lagar med början på 1840-talet förverkligades många av idéerna från lagförslaget 1826, bland annat lika arvsrätt, myndighet för ogifta kvinnor och utmönstrandet av börsrätten.³⁴ Husbondens rätt att aga sina vuxna tjänstehjon avskaffades liksom mannens rätt att slå sin fru.³⁵ Genom lagstiftning 1846 och 1864 skapades näringsfrihet, skråväsendet nedmonterades och i princip varje svensk medborgare fick rätt att bedriva hantverk och handel.³⁶

Parallellt med att 1800-talets lagstiftning på detta sätt lät liberala, individualistiska avtalsprinciper vinna terräng, förbyttes en relativ brist på arbetskraft till ett överskott, vilket försämrade den arbetande partens förhandlingsläge. Arbete, eller anställning, kom att betraktas som en gåva, något som snart återspeglades i juridisk terminologi. Doktrin, och sedermera lagstiftning, lånade beteckningarna på arbetsavtalets parter från de benefika relationernas sfär. I ett sammanhang där arbetsmarknadens onerösa förhållanden kunde ha lett fram till ”köpare–säljare” transplanterades i stället från Tyskland termerna ”arbetsgivare–arbetstagare”.³⁷

Det är ett intressant rätthistoriskt sammanträffande att tjänstetvånget, som sedan åtminstone landskapslagarnas tid hade ålagts varje individ som inte ägde en viss summa pengar, avskaffades 1885, mitt i en period av proletarisering och emigration. Därmed hamnade en stor del av partsförhållandena i det svenska arbetslivet utan lagreglering. De nya fria arbetsavtalen gällde i regel tills vidare – i ordens ursprungliga bemärkelse – vilket innebar att endera parten kunde lämna förhållandet omedelbart. Korttidsavtalen, som under 1830-talets kodifikationsstrid bara hade väckt marginellt intresse, hamnade i rättspolitikens fokus när den sociala frågan under decennierna runt sekelskiftet 1900 transformerades till ”arbetarfrågan”.

En viktig del i den processen var det andra industriella genombrott som från 1890-talet radikalt ändrade det svenska arbetslivets yrkesmässiga

³⁴ Inger, *Svensk rätthistoria*, s. 203–212.

³⁵ Nelson, *Aga – ur rättspolitik synpunkt*, s. 76.

³⁶ SFS 1846:39. SFS 1864:41.

³⁷ I undervisningen på Stockholms högskola 1925 växlade Birger Ekeberg mellan termerna arbetsgivare och arbetstagare respektive husbonden och tjänaren. Ekeberg, B, *Obligationrättens speciella del, Kompendium 1925* (stencil, Kungliga Biblioteket), s. 242–243, 253–256.

och geografiska sammansättning. Genom en expansion av stora företag hamnade många arbetare i ett system av omfattande kollektiva enheter, organisationer och massaktioner. Arbetsrättsliga teman från 1830-talet aktualiserades åter: vad göra med legohjonsförhållandet, vad göra med det fria tjänsteavtalet? Men dessutom pockade en ny fråga på uppmärksamhet: hur skulle man förhålla sig till kollektivavtalen?

3.7 Ännu ett lagstiftningshaveri

Under 1900-talets första decennium tillkom en serie lagförslag för reglering av det svenska arbetslivet, som befann sig i snabb förändring. Två propositioner, 1900 och 1901, satte ljuset på behovet av att dels revidera 1833 års legostadga, dels skapa föreskrifter för enskilda "fria" anställningsavtal. Det visade sig emellertid politiskt omöjligt att bestämma anställningsförhållandens juridiska karaktär enbart med utgångspunkt från individualistiska avtalsmodeller. Inom loppet av några få år flyttades fokus från enskilda arbetsavtal till kollektivistiska modeller.

Inledningsvis löpte processen i gamla hjulspår. Den proposition om legohjonsavtal som lämnades 1900 skulle lika gärna kunna ha presenterats av 1811 års lagkommitté. Parterna gavs viss avtalsfrihet beträffande villkoren. Om inget hade avtalats sattes tjänstetiden till ett år, flyttdagarna till 1 november och 1 maj, uppsägningstiden vid längre kontrakt till två månader. Flyttdagarna hade bestämts med tanke på jordbrukets behov, bland annat upptagningen av sockerbetor.³⁸ 1901 års lagförslag, åter, vidgade perspektivet till "vissa arbetsavtal" och gav parterna fria händer att utforma avtalsvillkor som inte stred mot lag. Ingen part skulle dock kunna binda sig längre än tre år. För de fall då ingen anställningstid hade avtalats, föreslog propositionen 14 dagars uppsägningstid. Motiveringen var att det fanns fördelar med viss kontinuitet i förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare.³⁹ I ett historiskt perspektiv innebar förslaget en avsevärd förkortning av uppsägningstiden.

I stort sett följde dock förslagen 1900 och 1901 gamla traditioner. Man inskränkte sig till enskilda arbetsavtal och föreskrev dessutom straff-

³⁸ Förslag till lag om tjensteaftal mellan husbonde och tjenare, 31.10 1900, 5,6 §§, s. 82 ff. Sv. Kom. Bet. 656, Riksarkivet.

³⁹ Förslag om vissa arbetsaftal, Afgifvet den 19.10.1901, 3, 5, 7 §§, s. 67 ff. Justitiedepartementets konseljakt 7 februari 1902, Riksarkivet.

rättsliga sanktioner mot avtalsbrott. Båda förslagen avvisades dock i riksdagen, främst på grund av motstånd från liberala samlingspartiet, som var vågmästare i andra kammaren.

3.8 Vinden vrider mot kollektiv självreglering

Utanför riksdagen pågick verkligheten för fullt. De kollektivistiska strömningarna blev tydliga i ”decemberkompromissen” 1906 mellan SAF och LO. Här föreskrevs att de s.k. § 23-befogenheterna (senare § 32) skulle ingå i varje kollektivavtal och därmed garantera arbetsgivarens rätt att ”fritt antaga och avskeda arbetare, att leda och fördela arbetet och att begagna arbetare från vilken förening som helst eller stående utanför förening”. Samtidigt skyddades arbetarnas föreningsrätt. Avtalet 1906 blev utgångspunkt för den historiska kompromiss som skulle präglade nordisk arbetsrätt; arbetsgivarens prerogativ erkändes i utbyte mot att fackföreningarna fick avsevärt inflytande.

Successivt fick kollektiva lösningar gehör också bland politiker. I det sammanhanget blev en utredning 1907 av Gustav Olin och Assar Åkerman vägledande för den svenska arbetsrättshistorien. De två utredningsmännen framhöll att rätten borde spegla etablerade sedvänjor, eller i klartext: kollektivavtal skulle vara bindande även för parterna i enskilda arbetsavtal.⁴⁰

Ännu hade dock inte riksdagens högergrupper vunnits för den kollektivistiska linjen. Regeringen uppskattade inte rekommendationerna från Olin-Åkerman utan tillsatte 1907 en särskild kommitté med uppgift att utarbeta underlag för arbetsrättslig lagstiftning. I kommitténs arkiv finns flera utkast till ny legostadga och till lag om enskilda arbetsavtal. Minnesanteckningarna antyder oenighet beträffande rörligheten på arbetsmarknaden, laga flytt dagar och möjligheten att helt avbryta ett avtal omedelbart, utan uppsägningstid. I vissa delar framstår lagförslagen som kombinationer av 1833 års legostadga och ”decemberkompromissen”. Av särskilt intresse är olika förslag om att kollektivavtalets giltighetstid skulle väga tyngre än enskilda arbetsavtal.⁴¹

⁴⁰ Åkerman, A & Olin, G, Promemoria angående lagstiftning om arbetsavtal, Stockholm (1907) 1910, s. 60, 64.

⁴¹ Utkast till Förslag till lag om tjänsteaftal mellan husbönder och tjänare (ett odaterat och ett från juni 1909) resp. Utkast till Förslag om vissa arbetsavtal (ett odaterat och ett från januari 1909). Båda finns i arkivet efter 1907 års arbetsavtalskommitté, YK 77, Riksarkivet.

1907 års arbetsrättskommitté upplöstes visserligen i stormarna kring storstrejken 1909, men regeringen återkom 1910 och 1911 med två omfattande propositioner, och då hade man anammat idéerna från Olin-Åkerman och arbetsrättskommittén. En väsentlig nyhet var att revideringen av 1833 års legostadga lagts åt sidan. Lagförslagen gällde nu enskilda arbetsavtal, kollektivavtal och inrättande av en arbetsdomstol, sammansatt av representanter för SAF och LO och med juristdomare som tungan på vågen.

Propositionerna 1910 och 1911 ledde till intensiva politiska debatter och båda avvisades av riksdagen, främst på grund av motståndet från liberaler och socialdemokrater, som tillsammans bildade en vänstermajoritet i den andra kammaren.⁴² När 1911 års omfattande proposition föll, var det inte bara slut med förslag om straffrättsliga sanktioner för brott mot arbetsavtal. Nu avstannade också för lång tid försöken att genom lagstiftning reglera villkoren i det nya ”fria” anställningsavtalet.

4 Svensk modell i förändring

4.1 Lärda jurister och etablerade positioner

I första världskrigets inledande skede rådde borgfred i svenskt arbetsliv, vilken mot slutet av kriget förbyttes till oroligheter och närmast revolutionära strömningar. Även om demokratin fick sitt genombrott 1917–21 var det parlamentariska läget instabilt fram till 1933. I riksdagen hade liberalerna under perioden 1900–1911 gjort gemensam sak med socialdemokraterna i frågor rörande arbetsrättslig lagstiftning. Efter parlamentarismens och rösträttens genombrott blev dessa ämnen hinder för vänstersamarbete, även om man 1926 enades om att avskaffa 1833 års legostadga. Liberaler och frisinna lärer sig nu i stället med de icke-socialistiska grupperna. De ledde fram till att riksdagen, efter en exceptionellt bitter debatt, tidigt på morgonen den 25 maj 1928 beslöt att anta regeringen Ekmans kontroversiella proposition om lagstiftning gällande kollektivavtals bindande kraft och obligatorisk tvistelösning genom en statlig arbetsdomstol.⁴³

⁴² AK 1911:36, s. 6–77; AK 1911:37, s. 1–49. Rskr 1910:182; 1911:133.

⁴³ FK 1928:35, s. 127–128, AK 1928:38, s. 122–123, Rskr 1928:252, SFS 1928:253, 1928:254.

Den nya Arbetsdomstolen (AD) började sin verksamhet 1929. Domstolen bestod av sju ledamöter: två från arbetstagar sidan, två från arbetsgivarna och tre opartiska domare, varav två var jurister och en ämbetsman. En viktig roll tilldelades ordföranden. Inom loppet av fem år hade AD levererat en serie domar som skulle visa sig forma det moderna svenska anställningsavtalet. Domarna innebar samtidigt att betydande delar av de omstridda § 23-befogenheterna, som riksdagen hade förkastat 1910–1911, kom att utgöra dolda klausuler i varje kollektivavtal. Flertalet avgöranden bar ordföranden Arthur Lindhagens prägel.

Beträffande anställningsavtalens varaktighet och uppsägning förklarade AD i målet 1932:100 att vad ”angår upphörande av arbetsavtal som slutits för obestämd tid råder dock icke någon tvekan därom att i Sverige likaväl som i andra länder den allmänna rättsgrundsatsen gäller, att dylika avtal kan å ömse sidor uppsägas till upphörande efter viss uppsägningstid och att skäl för uppsägningen icke behöver anföras”.⁴⁴ I andra mål fastslog domstolen arbetsgivarens ledningsrätt, tolkningsföreträdare och arbetarnas föreningsrätt.

När socialdemokraterna 1932 kom till makten för en i stort sett oöbruten regeringsperiod på 44 år, inleddes den svenska modellens klassiska period. Den byggdes med hjälp av ett långsiktigt samarbete mellan arbetarrörelse och näringsliv. En grundbult var Saltsjöbadsavtalet 1938, signerat av arbetsmarknadens två stora intresseorganisationer, fackföreningarnas LO, som hade etablerat en nära men komplicerad allians med socialdemokraterna, och arbetsgivarnas SAF. Avtalet syftade primärt till att vara en garanti för arbetsfred.

Av särskilt intresse för temat om legostämmor och anställningsskydd är att arbetsgivarna i Saltsjöbadsavtalet förband sig att varsla motparten inför uppsägningar, ange skäl för uppsägningen och att förhandla. 1964 utvidgades huvudavtalet så att arbetsgivarna förpliktades att ange saklig grund för uppsägning. En särskild partssammansatt skiljenämnd kunde pröva frågor om uppsägning. Därutöver innehöll avtalet regler om turordningar och 14 dagars uppsägningsvarsel.

Efter en serie av misslyckade lagstiftningsprojekt hade den svenska arbetsrättshistorien vid 1900-talets mitt nått dithän att anställningsavtalets

⁴⁴ AD 1932:100.

innehåll inte bestämdes av preciserad lagstiftning, utan av vad akademiskt skolade jurister i sin egenskap av domare ansåg hade överenskommits mellan organisationer i kollektivavtal. Med ”parterna” avsågs inte längre enskilda personer utan arbetsmarknadens korporationer. Kollektivavtalen ansågs reglera de enskilda arbetsavtalens villkor, inklusive arbetstagarens anställningstrygghet. Detta var ett arbetsrättsligt koncept som skulle stå sig i drygt fyra decennier.

4.2 Från Savigny till Lindhagen

1900-talets arbetsrättsliga diskussion fram till mitten av 1960-talet framstår som en fortsättning på debatten kring lagkommitténs förslag om legohjonsförhållandet 1815 och 1826. Förhållandet mellan husbonde och tjänstehjon, eller arbetsgivare och arbetstagare, ansågs i båda fallen vara grundat på avtal mellan fria parter, samtidigt som det hade personliga, etiska dimensioner, som svårligen lät sig preciseras i lagtext. I centrum stod avvägningen mellan trygghet och flexibilitet.

Viktiga förändringar vid sekelskiftet 1900 hade i och för sig varit att arbetslivets tyngdpunkt tenderade att flyttas från lantbruk till industri och från små enheter till stora. Förskjutningen avspeglas i lagförslagen. Propositionerna 1900/1901 avsåg bara legohjonsavtal och enskilda arbetsavtal, medan förslagen 1910/1911 över huvud taget inte behandlade legohjonsavtal. Samtidigt hade enskilda arbetsavtal skjutits i bakgrunden till förmån för bindande kollektivavtal, vars innebörd skulle tolkas av en speciell korporativ arbetsdomstol, med en juristdomare i ledningen.

Tankarna fick politiskt genomslag först med 1928 års lagstiftning, som gav AD den rättsbildande rollen. I ljuset av domsluten runt 1930 framstår AD:s domare knappast som representanter för ”*la bouche de la loi*”. Deras kreativa rättsbildning, pluralistiska metod och återkommande uttalanden om att etablerade positioner (kollektivavtal) utgör viktiga rättskällor leder väl snarare tankarna till den historiska skolan och motståndet mot 1826 års civillagsförslag?

4.3 Sega strukturer

Vid mitten av 1960-talet, en höjdpunkt för den svenska modellen, reglerades anställningsvillkoren således i huvudsak genom kollektivavtal.⁴⁵

Bara några år senare bytte socialdemokraterna fot och inledde en expansiv period av lagstiftning. En rad frågor som länge reglerats genom kollektivavtal, exempelvis arbetstid, miljö, medinflytande, blev nu föremål för lagreglering. Ett känt exempel är den lag från 1974 om anställningsskydd, LAS, som berördes inledningsvis. Lagen innehöll förkontraktuella, ofta tvingande regler om saklig grund för uppsägning, omplaceringsskyldighet, turordning och återanställning. Man skulle här kunna tala om en sorts renässans för lagstadgade legostämmor.

Men hur gick det med friveckan och flyttdagarna? Enligt legostädgorna hade ju tjänstehjonen rätt till sju dagars ledighet mellan legostämmorna. Winroth tyckte att det var onödigt: "Att nämnde dagar, såsom nu i regel sker, av legohjonen tillbringas i sysslöshet, kan än mindre hava varit åsyftat vid deras inrättande [...] Och då de ej längre tjäna såsom städjostämman, kunde de därför saklöst tagas bort ur lagen." Men Winroth fick inte som han ville. Arbetarskyddslagen 1931 föreskrev semesterledighet på minst fyra dagar under den varma årstiden för arbetare som utan avsevärt uppehåll användes till arbete året runt, och som varit anställd hos arbetsgivaren en längre period. 1938 infördes en lag som utgick från 12 dagars semester med lön, 1951 utökades tiden till tre veckor, 1963 till fyra veckor och 1977 till fem veckors semester för arbetstagare i allmänhet.⁴⁶ Här ser man ännu ett tankvärt exempel på att den svenske lagstiftaren inte har dragit sig för att intervensera i organisationernas intressekamp.

Flyttdagarna, 24 oktober–1 november, hade god livskraft. En undersökning av Socialstyrelsen vid mitten av 1920-talet visade att flyttdagen 24 oktober tillämpades i nästan hela Sverige och ingick i jordbrukets rikstäckande kollektivavtal. I vissa områden var andra dagar i bruk, exempelvis tillämpades Mickelsmäss i Norrland.⁴⁷ 1935 föreslog en offentlig

⁴⁵ SOU 1993:32, s. 111–117. Till bilden hör dock att det också fanns viss lagstiftning om anställningsskydd, bland annat avseende värnpliktiga, skyddsombud och gravida.

⁴⁶ Inger, *Svensk rättshistoria*, s. 297–298. Winroth, *Om tjänstehjonsförhållandet*, s. 189–190.

⁴⁷ Adlercreutz, T, *Tjänstehjonsinstitutet 1833–1926* (uppsats i tillämpade studier i rätts-historia, juridiska institutionen i Uppsala, 1971), s. 97–101, 123–124.

utredning att arbetsavtal inom jordbruket skulle ”anses ingångna att gälla till den 24 nästkommande oktober”.⁴⁸

Ekot från 1819 års kungörelse om flyttningstiden för tjänstehjon klingade längre än så. Fram till 1991 var 1 november dagen för registrering, eller mantalsskrivning, av varje persons bosättning i Sverige. Hur många tänkte då på att det datumet en gång hade valts för att folk skulle hinna ta upp potatisen?

⁴⁸ SOU 1935:18, Betänkande med förslag till lag om arbetsavtal, 9 §.